

ОГРАНИЧЕНИЕ НА ТЕОРЕМАТА НА КОУЗ ПРИ РАЗРЕШАВАНЕТО НА ПРОБЛЕМИ, ПРОИЗТИЧАЩИ ОТ ВЪНШНИ ЕФЕКТИ

Александър Косулиев

A LIMITATION OF THE COASE THEOREM WHEN APPLIED TO NEGATIVE EXTERNALITIES

Aleksandar Kosuliev

Abstract

In his landmark article „The Problem of Social Cost“ Ronald Coase criticises the Pigouvian tradition of dealing with negative externalities and suggests that in the presence of transaction costs courts should give property rights to the party that can put them to more productive use. This suggestion however is based on a static concept of efficiency and the economy in the long term is not the totality of the static moments, analysed independently. If we add more periods and more participants the uncertainty in the economic system will increase and dynamic efficiency will be lower.

Key words: Coase, negative externalities, property rights.

Въведение

Статията на Роналд Коуз „Проблемът за социалните разходи“ е една от най-цитираните на икономическа тематика и дава тласък на развитието на Новата институционална икономика. Тя е също една от най-неразбраните статии, защото много от литературата, която генерира впоследствие, се фокусира върху частта, в която се разглежда интернализирането на отрицателни външни ефекти посредством пазарния механизъм при нулеви транзакционни разходи (McCloskey, 1998; Medema, 2010). Изхождайки от това допускане, се стига до заключението, че държавната намеса е ненужна. Коуз също критикува прекомерната, както я разбира, държавна намеса, следваща предписанията на традицията на Артър Пигу, но от позицията на съществуващи транзакционни разходи. Критерият, който използва, е ефективността на производството и стойността на об-

ция обществен продукт. В настоящата разработка се застъпва мнението, че тази критика е основана, ако ефективността има статичен характер и се ограничава до две страни с арбитър между тях, а проблемът, който се решава, е свързан с моментната алокация на ресурсите. При наличието на повече участници и периоди, ефективността на предлаганите решения е поставена под въпрос. Допълнителен проблем за дългосрочната ефективност представлява въпросът доколко дефинирането на правата на собственост трябва да бъде подчинено на критерия за статична ефективност. Подобна институционална уредба най-вероятно ще доведе до повече неопределеност в стопанската система.

Изложение

Коуз сам определя, че основният въпрос, който разглежда в статията си (Coase, 1960) е свързан с действията на фирми при отрицателни външни ефекти. Икономическият анализ до този момент предвижда да се задължат вредителите да платят компенсациите на засегнатите, да бъдат обложени с данъци за вредните ефекти или да се въведе териториално зонироване според характера на дейностите. Според него тези решения са неподходящи, защото обикновено водят до резултати, които не са желателни. Концепцията за вредител и жертва е изначално грешна, защото външният ефект е резултат от дейността и на двете страни. Налице е реципрочност на щетите и истинският въпрос е дали да се остави А да вреди на Б или Б да вреди на А.

При нулеви транзакционни разходи и ясно определени права на собственост отговорът на този въпрос ще се намери от само себе си. Разпределението на ресурсите в производството винаги ще бъде ефективното от обществена гледна точка, защото при свободно договаряне между А и Б, независимо от първоначалното разпределение на правата на собственост, за всяка от страните ще се окаже по-изгодно в крайна сметка да произвежда по-ефективният производител¹.

---

¹ Такъв е смисълът на т.нар. Теорема на Коуз. Съществуват десетки нейни формулировки (виж Medema, 2011), вероятно защото самият той не я формулира в статията си, а го правят други.

Самият Коуз обаче разглежда теоремата си просто като стъпка към анализа на ситуации, в които транзакционните разходи не са нулеви (Coase, 2008, с. 37–38). При нулеви транзакционни разходи държавна намеса не е необходима, но когато те са положителни, дори ако засегнатите страни имат възможността да преговарят помежду си, има вероятност да не стигнат до ефективно решение. В такива ситуации първоначалното разпределение на правата на собственост има значение. Ролята на държавата е изключително важна и тя може да спомогне за оптимално разпределение на производствените ресурси по два начина. Първо, като установи първоначално такива права на собственост, които съответстват на онова тяхно разпределение, при което ще се произведе продукцията, която би максимизирала общественото благосъстояние. Което означава, че „[...] очевидно е желателно тези права да бъдат дадени на този, който може да ги използва най-продуктивно“ (Coase, 2008, с. 38). И второ, да се установи такова разпределение на правата, при които собствеността може да се прехвърля при по-ниски (транзакционни) разходи.

Държавната намеса не се отрича, тя е наложителна, но не каква да е намеса, а от определен тип. Коуз отхвърля както административното регулиране, така и облагането с данък на вредното производство, а също и териториалното зонироване на производствената дейност, защото те изключват възможността за договаряне между засегнатите страни, дори последните да са в състояние да постигнат приемливо споразумение помежду си. Разрешаването на въпроси, свързани с появата на отрицателни външни ефекти, трябва да бъде оставено на съда, който на свой ред „[...] трябва да разбере икономическите последици от решението си и, доколкото е възможно да не създава прекалено голяма несигурност по отношение на законната позиция, да вземе предвид тези последици в решението си“ (Coase, 1960, с. 19). Освен заради липсата на гъвкавост на подхода, залегнал в традицията на Пигу, Коуз критикува облагането с данъци на вредните производства заради това, че като икономическа политика то произтича от прекалено тясно разбиране за естеството на разходите и обществения продукт. Облагането с данък, за да се изравнят частните и общите разходи с цел постигането на оптимално

равнище на производство, не отчита факта, че както замърсителят, така и жертвата на замърсяването, имат възможност за доход от алтернативна употреба на ресурсите. Когато той се вземе предвид, оптималното производство и съответно разпределение на ресурсите в обществото може да изисква да се даде правото за осъществяване на дейност, която е съпътствана с отрицателни външни ефекти (Coase, 1960, с. 40).

Горното изложение беше наложително, за да се уточни каква е целта на настоящата разработка. Ние не подлагаме на критика валидността на Теоремата на Коуз като теоретична абстракция в свят с нулеви транзакционни разходи и пълни права на собственост². Не критикуваме и несъответствието на тази теоретична абстракция с действителността. Приемаме на този етап и ефективността като критерий за разпределение на правата на собственост³. Критиката ни е, че в конкретните примери, които дава Коуз, ефективността е възприемана прекалено статично. В дългосрочен план тези решения ще доведат до нарастване на неопределеността и съответно до намаляване на ефективността на стопанската система като цяло. Не е оправдано изграждането на тази система в динамика като сбор от статичните състояния, анализирани сами по себе си. Коуз е принципно наясно с тази възможност, тъй като уточнява, че съдът трябва да отчете икономическите последици от решението си, доколкото това не създава прекалено голяма несигурност по отношение на законовата позиция⁴. Изхождайки от примерите, които дава обаче, може да заключим, че подценява степента, в която това ще се случи при спазването на въпросните критерии. Нашето мнение е, че за да работи ефективно стопанската система в дългосрочен план, е по-добре правата на собственост да не се определят на базата на ефек-

---

² За обзор на различни критики, отправени към Теоремата на Коуз, виж Medema & Zerke (2000).

³ В края на статията си Коуз заявява, че е желателно решението за разпределението на правата да се взема не само на базата на стойността на продукцията по пазарни цени, но използвайки и по-широки критерии (Coase, 1960, с. 43). Въпреки това примерите в статията приемат изцяло този критерий.

⁴ Виж цитата по-горе.

тивното използване на ресурсите към момента, в който възникват споровете, свързани с появата на отрицателни външни ефекти.

В статията си Коуз разглежда различни примери – някои, само за да демонстрира реципрочността на щетите, други – за да покаже ефективното разпределение на ресурсите, при което използва и числови стойности. Показателен е примерът със земеделеца (З) и животновъда (Ж). Ако увеличаването на стадото води до по-висока (икономическа) печалба за Ж с 15 лв., за сметка на което се унищожава земеделска продукция, така че З пропуска (икономическа) печалба от 10 лв., когато транзакционните разходи са равни на нула, винаги ще се произвежда продукцията на животновъда⁵. Ако Ж носи отговорност за щетите, причинени от стадото, той ще заплати на З стойността на продукцията или, което е също възможно, за правото да използва този участък земя, като З премести производствените си ресурси във втората най-добра за него дейност. В другата дейност З ще получава само нормална печалба, но с компенсацията от Ж тя ще се изравни с икономическата (която би получавал, ако обработва съответния участък земя необезпокояван). Плащайки компенсацията, Ж ще получава (икономическа) печалба от 5 лв. Ще се произвежда продукцията на Ж, общата (икономическа) печалба на двамата ще бъде 15 лв., от които 5 лв. за Ж и 10 лв. за З. Когато Ж не носи отговорност, цялата (икономическа) печалба от 15 лв. ще бъде за него, а З ще насочи ресурсите си във втората най-добра дейност, където ще реализира само нормална печалба.

При възможност за безпрепятствено договаряне и в единия, и в другия случай общата икономическа печалба ще бъде 15 лв. и ще се произвежда продукцията на животновъда. Когато транзакционните разходи възпрепятстват договарянето, първоначалното разпределение на правата има значение и ролята на съда според Коуз е да ги определи по начин, който би довел до същия производствен резултат като при нулеви транзакционни разходи. Тоест, да ги даде на то-

---

⁵ В статията на Коуз стойностите са други и се разглежда оптимално количество продукция от едната и другата дейност при промяна в продукцията на стъпки и съответстващите им пределни величини. Тук примерът е опростен, като по наше мнение това не променя същината на аргумента.

зи, който може да ги използва най-продуктивно⁶. В нашия случай това ще бъде Ж. Проблемът е, че изобщо не става ясно дали в случая правата на собственост са непълно дефинирани, или се предфинират вече определени права на собственост в полза на моментната ефективност. Без да е упоменато изрично, може да се допусне, че съществуващите права са непълни, защото подобна възможност не е предвидена изобщо – например, ако производствените дейности дотогава не са били съпътствани от отрицателни външни ефекти и не е можело да се предвиди, че ще се проявят по този начин. При възникването на такава дейност се създава необходимост от допълнително дефиниране на тези права.

Но използването на ефективността, веднъж приета като качествен критерий за определянето на правата на собственост, има количествено измерение. Други критерии могат да са изцяло качествени, например ненарушимостта на физическата цялост на актива (и продукцията от него). При тях е невъзможно количествени натрупвания да доведат до предефиниране на съществуващи права на собственост. А при ефективността като критерий всяка промяна в относителната ефективност на засегнатите страни е предпоставка за повторното преразглеждане на правата на собственост⁷. Нека в нашия пример икономическата печалба на З се увеличи от 10 до 20 лв. Тогава земеделската дейност ще носи по-голяма обществена полза (печалбата на Ж остава 15 лв.). Това може да се дължи на промяна в цената на крайния продукт на всяка от засегнатите страни, промяна

---

⁶ Не е ясно защо правата трябва да бъдат дадени изцяло на единия или на другия. Изхождайки от презумпцията, че има реципрочност на вредите, има логика щетите да се поемат и от двете страни. За да се достигне максимален обществен продукт, правото да произвежда може да бъде дадено на по-ефективния производител, но с частична компенсация за другия, която съответства на отношенията на икономическите печалби. В нашия пример Ж, който има печалба от 15 лв., ще плати компенсация на З (който иначе би имал печалба от 10 лв.) в размер на 6 лв., а ще запази за себе си 9 лв. (15 към 10 в произведената продукция на стойност 15 лв. се разпределя на 9 и 6).

⁷ Това може да не представлява проблем при нулеви транзакционни разходи, защото страните ще предоговорят позициите си. Тук въпросът е какво прави съдът, когато разходите са положителни.

в производствените разходи, а също и на промяна в цените на продуктите или производствените разходи при алтернативна заетост на ресурсите както за едната, така и за другата страна.

Без значение какво причинява промяната в икономическите печалби, възникват няколко въпроса. Колко обвързващо е съществуващото разпределение на правата? Дали те са върху активите по принцип, независимо от последващата смяна на собствеността?⁸ Или то е условно установено и важи, докато собствениците са същите? Има ли основание производителят, чиято ефективност се е подобрила, да иска преразглеждане на вече разпределените права на собственост в своя полза?

Ако не, обществото няма да извлече максималната възможна ползност, при положение че двете засегнати страни не са в състояние да стигнат до договорка заради наличието на транзакционни разходи. И тогава е резонен въпросът, ако промяната на ефективността на производителите не е основание за последваща промяна на правата, защо изобщо относителната ефективност на двете производства е основание за установяването им когато и да е? Защо в произволен момент, когато спорът стига до съд и тази ефективност може да е отражение на моментната пазарна конюнктура, това е валиден критерий, а впоследствие, при аналогични такива моменти, подобна възможност е отхвърлена?

Ако да, какво ще бъде отражението върху производството и ефективността в дългосрочен план? Когато никой не може да бъде

---

⁸ Следният хипотетичен пример предполага, че съдът постановява не права върху конкретния актив, а на засегнатите страни. Нека А, Б и В са владееят три съседни имота, разположени по този начин и в пространството (Б е в средата). Допускаме, че дейността на Б води до появата на отрицателни външни ефекти, но тези ефекти са локализирани, т.е. засягат съответния съсед, само ако се извършват в непосредствена близост до неговия имот. Ако приемем, че дейността на Б е по-ефективна от тази на А, но по-неефективна от тази на В, то Б ще има право на тази дейност на границата с А, но не и на границата с В. Следователно правата на собственост върху имота на Б са такива, че той едновременно има и няма право да произвежда! Няма как това да бъде право върху актив, това са лични права, подобни на договорни задължения, но установени от трета страна арбитър.

сигурен в гарантирането на физическата цялост на активите и продукцията от тях, защото във всеки един момент дейността му и собствеността му може да бъде оспорена от производител с по-висока ефективност, несигурността в стопанската система ще се увеличи значително. Подобно оспорване от конкурентни фирми е неизменна характеристика на пазарната система, но има принципна разлика между него и външните ефекти. Последното е свързано с нарушаването на физическата цялост на активите, а първото е свързано със спад в стойността им при запазване на целостта им. Никой не може да изисква от останалите гарантиране на тази стойност⁹, но може да има основателни претенции за запазване на физическата цялост (Rothbard, 1997, с. 128).

Друг въпрос, съпътстващ институционалната уредба, при която по-високата ефективност се приема като безусловен критерий за промяна на правата на собственост във всеки момент, е дали критерият да бъде ограничен само до проявата на външни ефекти или да бъде прилаган по принцип. Ако всичко е подчинено на моментната ефективност, не виждаме принципна разлика между тези ситуации. Например, фирма може да патентова дадена технология за производство, но друга фирма да е в състояние да осъществява самото производство при по-ниски производствени разходи, като използва без позволение патентованата технология. Изхождайки единствено от позицията на статичната ефективност, съдът може да присъди правото за такова производство на фирмата-нарушител, тъй като в случая тя е по-ефективна. Създадената обществена стойност, свързана конкретно с този продукт, ще бъде по-висока, но без съмнение ефектът върху иноваторската дейност на подобно решение ще бъде негативен. Разширяването на разглежданото правило до всякакви ситуации на практика означава скъсване с института на правата на собственост.

Критериите за установяването на правата на собственост, базирани на ефективността, създават предпоставки за по-голяма несигурност в стопанската среда, дори когато съдът се справя успешно със задачата да определи по-ефективния производител. Този проблем може да бъде задълбочен, ако допуснем, че съдът не може да се

---

⁹ Защото това би означавало, че определя как да харчат парите си.

справи винаги с ролята си на арбитър адекватно. Информационните предизвикателства са прекалено големи, защото ефективността трябва да бъде оценявана на базата не на стойността на произведената или унищожената продукция, а на икономическите ренти, които реализират двете страни¹⁰. Съдът трябва да е наясно не само с приходите и разходите на всеки от производителите, което всъщност е по-лесната задача, а и да оцени доходността от алтернативната употреба на ресурсите за всеки от тях. Тази задача е далеч по-трудна, най-малкото защото оставен да решава сам, ще се сблъска с поне няколко хипотетични варианта, за всеки от които надеждността на данните може да бъде гарантирана само в широки граници на техните стойности. А ако се осланя на заявените оценки от страна на засегнатите страни, рискува да бъде подведен, тъй като всяка от тях има стимулите да заяви по-ниска доходност от алтернативната заетост на ресурсите. По този начин те ще представят рентите си колкото се може по-големи. Естествено, има обективна долна граница, под която не могат да падат и която съдът може да използва като мерило, например доходността от банков депозит. Но колко над тази минимална алтернативна доходност е реалната алтернативна доходност за всеки от тях, ще е трудно да се определи. И няма гаранция, че страната, която е с по-висока текуща счетоводна печалба, ще бъде непременно и с по-висока икономическа.

Подобна критика за информационните предизвикателства може да бъде отправена и по отношение на административното регулиране. В традицията на Пигу също се допуска неоправдано, че частните и обществените разходи са добре известни, както и оптималният размер на данъка за вредната дейност или размера на компенсацията. Критиката е оправдана, но не е достатъчна за дискредитирането на този подход. Това, което липсва на правилото „замърсителят плаща“ като прецизност, е компенсирано от неговата предска-

---

¹⁰ Оптималното от гл.т. на обществото производство не може да бъде оценявано по стойността на произведената продукция. Нешо, което може сравнително лесно да бъде оценено по пазарни цени. Важно е не само на каква стойност е произведената продукция, но и какви са ресурсите, които са използвани за тяхното производство.

зуюмост. Ефективността в дългосрочен план се гарантира като се игнорира ефективността в краткосрочен.

Заклучение

Даването на приоритет на съда като арбитър за разрешаването на проблеми с отрицателни външни ефекти има резон от гледна точка на това, че вратата за преговори между засегнатите страни остава отворена. Невинаги транзакционните разходи ще бъдат толкова големи, че да попречат прехвърлянето на правата към собственика, който може да ги използва по-ефективно. Това обаче не означава, че при възникнали спорове съдът трябва да решава на база моментната ефективност на двете страни. За дългосрочното развитие на икономиката са необходими други приоритетни критерии за определяне на правата на собственост, например физическата цялост на актива. Това ще позволи на стопанските агенти по-лесно да вземат решения и да планират дейността си.

Използвана литература

1. COASE, R. H. (1960) „Problem of Social Cost, The“, *Journal of Law & Economics*, 3, с-ци 1–44.
2. COASE, R. H. (2008) „The Institutional Structure of Production“, в *Handbook of New Institutional Economics*. Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg, с-ци 31–39. doi: 10.1007/978-3-540-69305-5_3.
3. MCCLOSKEY, D. (1998) „The So-Called Coase Theorem“, *Eastern Economic Journal*, 24(3), с-ци 367–371.
4. MEDEMA, S. G. (2010) „A Case of Mistaken Identity: George Stigler, „The Problem of Social Cost,“ and the Coase Theorem“, *SSRN Electronic Journal*. doi: 10.2139/ssrn.1650649.
5. MEDEMA, S. G. (2011) „HES Presidential Address: The Coase Theorem. Lessons for the Study of the History of Economic Thought“, *Journal of the History of Economic Thought*. Cambridge University Press, 33(1), с-ци 1–18. doi: 10.1017/S105383721000060X.
6. MEDEMA, S. G. и Zerbe, R. O. (2000) „The Coase Theorem“, *The Encyclopaedia of Law and Economics*, с-ци 836–892.

7. ROTHBARD, M. N. (1997) „Law, Property Rights, and Air Pollution“, в The Logic of Action Two. Cheltenham, UK: Edward Elgar, с-ци 121–170.

За контакти:

гл. ас. д-р Александър Косулиев, РУ „Ангел Кънчев“,
катедра „Икономика“,
e-mail: akosuliev@uni-ruse.bg

*Разработката отразява резултати от работата по проект
№ 2017-ФБМ-01, финансиран от фонд „Научни изследвания“ на
Русенския университет.*